

Ugry Bálint

Esterházy Pál nádor és Esterházy József tumbája a kismartoni családi kriptában

Ugry Bálint művészettörténész,
történész,
MTA BTK MI, doktorjelölt
Kutatási területe: kora újkor
E-mail: ugrybalint@gmail.com

Bálint Ugry, art historian, historian,
Institute of Art History, RCH HAS,
doctoral candidate
Area of research:
early modern period
E-mail: ugrybalint@gmail.com

A kismartoni ferences templom kolostorának kerengőjéből nyíló Esterházy-kriptában ma is látható Esterházy Pál nádor (1635–1713) és fia, József (1688–1721)¹ tumbája (1. kép), amely a temetkezőhely legrégebbi fennmaradt síremléke.² A 16. századi osztrák (elsősorban alsó- és felső-ausztriai, illetve stájer és tiroli) síremlékművészet egyes emlékeinek remiszenciáit őrző, ám e mintákat nem kevés provincializmussal felhasználó tumba keletkezési idejéről pontos adatokat nem nyerhetünk az eddig ismert forrásokból. Sok érv szól amellett, hogy a síremlék a 18. század első évtizedeinek valamelyikében készült: előbb a sírláda, és valamivel később a fedlap. (Nem csak az elhunytak halálának időpontja sugallja a datálást.) A tumbának a környező vidékek korabeli síremlékanyagától való idegensége felveti a kérdést, hogy megrendelői szándék áll-e a háttérben, vagy a síremlék „öntudatlanul” archaizáló, s ezzel bizonyítható-e a megrendelő tájékozatlansága és koncepciótlansága, vagy a mesterek lépésvesztése a korabeli művészeti gyakorlattal szemben. Így tanulmányunk fő kérdései: milyen stílusformai hatásokat és miért „használ” a síremlék, és milyen mintákat miért nem „vesz figyelembe”.

A tumba „puszta megléténél” többet – máig egyedül – Csatkai Endrétől tud a kora újkor művészetével foglalkozó kutatás. Csatkai a Dagobert Freyjel közösen jegyzett, 1932-ben megjelent, a kismartoni járás műemlékeit bemutató topográfiában írt a síremlékről, s közölt fényképet róla.³ Ő sem vállalkozott azonban többre, mint a tumba leírására és a fejrész feliratának közlésére.⁴ A síremléket az 1857-re elkészült új, háromhajós, neogótikus temetőkápolna

¹ Esterházy József Simon Antal, a nádor, és második felesége, Thököly Éva utolsóként született gyermeke volt. Feleségétől, Maria Octavia Gilleis bárónőtől (1688–1762) született Esterházy I. („Pompakedvelő”) Miklós József herceg (1714–1790).

² Feltehetően egyben a legrégebbi a kriptába készült kő síremlék is. Noha a nádor első felesége, Esterházy Orsolya (1641–1682) és fiatalon meghalt gyermekeik nyughelye is itt volt (tizenkilenc gyermekük közül nyolc gyermekkorában hunyt el), az ő – feltehetően fából készült, egyszerű kivitelű – koporsóik nem maradtak fenn. A nádor második feleségét, Thököly Évát végrendelkezése szerint a Bécs melletti Lanzendorf ferences kolostorában temették el. – Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (a továbbiakban MOL, NL), P 108 (Esterházy család levéltára), Cs. 30, Rep. 6, No. 139.

³ *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust*. Bearb. André CSATKAI–Dagobert FREY. Wien, Benno Filser, 1932. 47.

⁴ Csatkai (néhol kevésbé pontos) közlése helyett a síremlék alapján: „HOC IACET ESTORAS PAVLVVS PALATINVS ET IDEM / IMPERII PRINCEPS CONDITVS IN TVMVLO / QVI POSTQVAM PACE ET BELLO SVDAVIT ET ALSIT / QVAESIIT HANC REQVIEM CORPORIS ECCE SVI / PECCATRICEM ANIMAM COMENDANS OMNIPOTENTI / SPERAT IN AETERNUM VIVERE IN AXE DEO / AVXILIANTE DEI CHARA GENITRICE MARIA / IN QVA POST IESVM SPES SVA TOTA FVIT / QVOD SI QVAE CORDIS PIETAS EST IN TE VIATOR / DIC REQVIEM NVMEN QVOD TIBI RETRIBVAT.”

1. kép. Esterházy Pál (†1713) és Esterházy József (†1721) tumbája, 1702 után. Kismarton, ferences templom, Esterházy-kripta. Fotó: Bundesdenkmalamt Österreich

közepén helyezték el.⁵ A tumba mellett az Esterházy II. Pál Antal herceget (1711–1762) és feleségét, Maria Anna Lunati-Viscontit (1713–1782) térdelve ábrázoló két szobor az, amely a kolostort 1768-ban sújtó tűzvész előtt is a mauzóleumban állt, s ma is ott látható.⁶

⁵ *Die Kunstdenkmäler Österreichs: Burgenland (=Dehio-Handbuch Burgenland)*. Bearb. Adelheid SCHMELLER-KITT. Wien, Anton Schroll, 1976. 71–73.

⁶ A mauzóleumban egykor felállított további négy faszobor (Esterházy Pál, Esterházy Orsolya vagy Thököly Éva, Esterházy Ferenc, Thököly Kata) ma a Magyar Nemzeti Galériában található, amelyeknek a tűzvész előtt el kellett kerülniük eredeti helyükről (ha egyáltalán valaha ott álltak), hiszen másképp aligha éltek volna túl a tűz pusztítását. (Le-

A vörösmárványból készült tumba hosszanti oldalain két-két, a rövidebb oldalakon egy-egy feliratos fehérmárvány tábla áll. A hosszanti oldalak feliratai kivétel nélkül latin nyelvű szentenciák, amelyek az elhunyt nádor kegyes életútjáról számolnak be, egyben az elhunyt üdvözülésben való reményét fejezik ki.⁷ Esterházy Pálra vonatkozik a fejrész – 4. lábjegyzetben közölt – felirata is, illetve a lábrész hercegi koronás, az aranygyapjas rend jelvényével övezett címere (Esterházy Pál nádor és birodalmi herceg címere) (2. kép). A márványlapba faragott címer biztosít arról, hogy a tumba megrendelése nem következhetett be 1687 decembere előtt, amikor Esterházy Pál I. Lipót császártól Pozsonyban birodalmi hercegi címet kapott⁸ (az aranygyapjas rend tagja 1681-ben lett). A címer két oldalán olvasható a nádor halálának időpontja,⁹ amelyet azonban a tumba összeállítása után is belefarghattak a kőbe, tehát nem döntő fontosságú adat a síremlék datálásában. A tumba oldalait halál- és diadalmi szimbólumokkal díszített vörösmárvány lizénák tagolják, a fedlap alatt akantuszdíszes vörösmárvány párkány fut körbe, amelyet a lizénák fölött – meglehetősen szerény kivitelű – halálfejes reliefek szakítanak meg. A tumba fedlapján négyzet alakú reliefes tábla kapott helyet: rajta Krisztus a kereszten, a keresztfátövében Mária, Mária Magdolna és Evangélista Szent János. E tábla mestere aligha egyezik meg a sírláda készítőjével (készítőivel), de szintén helyi szobrász lehetett. A keresztfát fölött nyitott papírtekercset imitáló reliefre újabb feliratot véstek, amely immár mindkét, a sírban nyugvó nevét tartalmazza. Ezért is gondoljuk, hogy a feliratnak helyet adó fedlap később, Esterházy József halála után, a kizárólag Esterházy Pálra összpontosító programú sírláda pedig korábban készült.¹⁰ A fedlap feliratának készítőjét ismerjük: fennmaradt az a számla, amelyet a betűk kivéséséért fizetett pénzösszegekről állítottak ki, s amely összeget az 1721-ben elhunyt Esterházy József özvegyétől, Maria Octavia Gilleis-től kapott 1727-ben (hat évvel [!] Esterházy József elhunytá után) Johann Bernhard Nader (Natter/Nater/Nadter) kismartoni kőműves.¹¹ A ma a tumbán látható, Nader által készített felirat számára helyet biztosító fedlap

2. kép. Esterházy Pál és Esterházy József tumbája.
Rövid oldal az Esterházy-címerrel.
Fotó: Bundesdenkmalamt Österreich

hetséges azonban, hogy a tűz a mauzóleumban nem okozott nagy károkat, s ennek köszönhető, hogy a két kőszobor és a tumba ma is látható.) – *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*. Szerk. MOJZER Miklós. Budapest, Corvina, 1984. 134. (JÁVOR Anna); GALAVICS Géza: Ismeretlen szobrász: Esterházy Pál és Esterházy Orsolya (?) síremlék szobra, 17. század vége. In: *Utak és találkozások. Barokk művészet Közép-Európában*. Kiállítási katalógus. Szerk. Uő. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1993. 412–414. (Kat. Nr. 184–185.)

⁷ E hosszú szövegek közlésétől eltekintünk.

⁸ Az oklevél egy 1711-es átiratban maradt fenn: MNL OL, P 108 (Esterházy-család levéltára), Rep. 2/3, Fasc. G, No. 108.

⁹ „oby die 26 martij / Aō 1713 / Aetatis Suae / Annorum 78”

¹⁰ „Hacce jacent tumba Genitor Genitusque sepulti / Estorades Paulus Princeps: subjunctus Joseph. / A 26 Martij Ann. 1713 + A 6. Junij Ann. 1721. / Ambibus placidam sortem da Christe Redemptor / Ut sint in requie propter tua Vulnera quinque. / SIn Ite plas aD CrVClfIXVM aspratlones. / O Jesu Crucifixe: Dei Verissime Fili! / Hic simul aeternam requiem concede sepultis.”

¹¹ Harald PRICKLER: *Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit. Biographische Daten und Werke*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesarchiv, 2013. 107.

nem sokkal korábban készülhetett. A fedlap feliratának kivésése kellett legyen az utolsó munka a síremléken. A sírláda sarkain – további díszként – koponyákra támaszkodó (csaknem) meztelen gyermekalakok fekszenek, amelyek valószínűleg a sírládát faragó szobrász munkái, és azal egy időben készültek.

Figyelmünket a továbbiakban kizárólag a sírláda koncentráljuk, amely feltevéseink szerint Esterházy Pál megrendelésére készült. Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a nádor ne gondoskodott volna saját síremlékéről. Esterházy Pál már 1678-as végrendeletében – akkor még a nagyszombati jezsuita templomban – olyan reprezentatív temetkezőhelyet akart létrehozni, amelyre – úgy, mint később Kismartonban – a templomtér padozatán levő nyíláson keresztül rá lehetett látni. E terve meghíúsulta után, 1687-ben a kismartoni ferenceseknél tervezett új családi temetkezőhelyet, amelyhez rajzot is készített.¹² A rajzon még első felesége, Esterházy Orsolya koporsója áll a kriptá közepén, ami mutatja, hogy a nádort ekkor még nem elsősorban saját temetkezése és nem saját síremlékének kérdése foglalkoztatta. Nagy Béni a kismartoni rendház történetéről (is) szóló 18. századi forrásban talált rá arra a szövegrészletre, amely arról számol be, hogy Esterházy Pál, látván, hogy Orsolya holtteste a temetés után kilenc évvel is (1791-ben) épségben maradt, új ruhába öltöztette a halottat, s koporsóját üveglappal fedette le. A nádor tumbája még 1701-ben sem állt az akkor még feltehetően egyszintes kriptá közepén: ekkor a ferences rendház előjárói a pozsonyi tartománygyűlés elé terjesztett pontjaik egyikében leírták, hogy kétségeik vannak afelől, hogy Esterházy Pál első felesége holttestének – a nyitott koporsónak a kriptá közepére állítása általi – közszemlére tétele helyes dolog volna.¹³

Mindeközben már zajlottak a munkálatok a tér (függőlegesen) két részre osztásán. A felső kápolnát 1702-ben szentelték fel, ami azonban nem bizonyítja, hogy a kriptaszint ekkor teljesen készen állt volna.¹⁴ A nádor régi koncepciója azonban végre megvalósulni látszott: a kápolna közepén elhelyezett nyíláson keresztül a kriptába lehetett látni.¹⁵ Az ekkor már közel hetvenéves Esterházy Pál elérkezettnek láthatta az időt, hogy síremlékét elkészíttesse. A felső kápolna közepén elhelyezett nyílás „megkövetelte”, hogy az alsó kápolna közepére szarkofágot helyezzenek. A kérdés az, hogy miért tumbát választott a megrendelő (az idős nádor), amely a szabadon álló síremlékek közül legkésőbb a 17. század hatvanas éveiben eltűnt a környező vidékek emlékanagyából, és csak a 18. század utolsó évtizedében, teljesen megújulva, tiszta klasszicizáló stílusjegyekkel „tért vissza” a síremlékek közé.¹⁶

¹² VISKOLCZ Noémi: Az Esterházyak temetkezéséről a 17. században. *Művészettörténeti Értesítő*, 58. 2009. 245–269. 246.

¹³ „A Kismartoni *sepultra aperta cum Tumbis sit toleranda? Resolutur: In hoc puncto Celsissimo Principi Palatino, ut Fundatori, resistere nequimus.*” A szövegrészletet közli: NAGY Béni: *Herczeg Esterházy Pál nádor, a „ferencesek jötevője*”. Eger, Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1903. (Különlenyomat az Egri Kath. Főgymnasium 1902–1903. Értésítőjéből.) 40. A halott Esterházy Orsolyáról készült, máig publikálatlan metszetről (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 55.1474) utoljára Cennerné Wilhelmb Gizella írt katalógusszócikket: Gisela CENNER-WILHELMB: Totenbildnis der Ursula Esterházy. In: *Triumph des Todes? Ausstellungskatalog*. Hg. Gerda MRAZ. Eisenstadt, Museum Österreichischer Kultur, 1992. 334–335.

¹⁴ A később a tumbára feliratokat véső Johann Bernhard Nader 1707-ben 41 forint 30 krajcárt kapott a kriptában végzett kőművesmunkáiért. PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 106.

¹⁵ A mauzóleum 18. századi állapotának rekonstrukcióját Galavics Géza végezte el egy 1835–1836-ból származó leírás és az idősebb Storno Ferenc vezette neogótikus átalakítás előtt készült felmérési rajz alapján. Az egykor kétszintes temetőkápolna alsó részének középpontjában állt a nádor és fia tumbája, amelyre egy, a fölötté álló kápolna közepén kialakított nyíláson keresztül lehetett rálátni. GALAVICS 1993. i. m. (6. jegyzet) 412–424.

¹⁶ Az osztrák klasszicista síremlékművészetben mindenekelőtt Franz Anton Zauner munkái által honosodott meg újra a típus: Ernst Gideon von Laudon tábornagy síremléke a Bécs melletti Hadersdorfban (1791), II. Lipót császár kenotáfiuma a bécsi Augustinerkirche Georgskapellájában (1792–1793). Zauner síremlékművészetének Canovára

A kismartoni Esterházy-kripta – és a síremlék – mintái közül mindenekelőtt a grazi császári mauzóleum mintaadó szerepét kell vizsgálnunk, amelyet már Galavics Géza is hangsúlyozott.¹⁷ A gyermekként Grazban is tanuló Esterházy Pál nap mint nap láthatta a II. Ferdinánd császár számára készülő mauzóleum építkezéseit, amely a lombardiai Lodiból származó Giovanni Pietro de Pomis¹⁸ tervei szerint épült.¹⁹ 1633-ban – az építész halálának évében – kezdődtek a munkálatok a kriptán, amelynek kétszintes kialakítását, és a benne felállított tumbát is követendő mintaként ismerhette meg a fiatal Esterházy Pál. II. Ferdinánd és második felesége, Eleonora Gonzaga síremléke követi az uralkodócsalád (az osztrák ág) temetkezésében (csak) a 16. század második felében adaptált síremléktípust, ahol a tumbán az elhunytak fekvő alakjai láthatók. Ilyenek voltak I. Ferdinándnak és Jagelló Annának a prágai Szent Vitus-székesegyházban (Alexander Colin és műhelye, 1564–1569), valamint II. Károly főhercegnek és Maria von Bayernnak a seckauai kolostorban (Alessandro de Verda és műhelye, 1587–1595) felállított síremlékei.²⁰

A templomterek, kápolnák központjában álló monumentális síremlékek másik típusa esetében a tumba tetején az elhunyt térdelő, imádkozó alakját helyezték el. I. Miksa innsbrucki kenotáfiuma²¹ mellett (Alexander Colin és műhelye, 1562–1583) az osztrák nemesség körében is találunk olyan síremléket, ahol a vértbe öltözött elhunyt alakja a koporsón térdel. A Mechelemből származó Alexander Colin és segédei készíthették Johann Georg von Kuefstein báró síremlékét, amely eredetileg az alsó-ausztriai Maria Laach am Jauerling plébániatemploma kórusának közepén állt.²² A szabadon álló síremlékek közül azonban nem ez a típus vált uralkodóvá az alsó-ausztriai nemesség temetkezésében, hanem a fentebb említett, az elhunytakat a sírládan fekvő ábrázoló. Alsó-Ausztria több kisebb településének kegyúri templomaiban, de Bécsben is találkozhatunk a nemesség síremlékeinek e fajtájával: e sírok nagy része a 16. század végén, a 17. század elején készült.²³

tett hatásáról: Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: Canova zeichnet nach Zauner – Ein Beispiel für Ideentransfer im Klassizismus. In: „Ez világ mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Budapest, Gondolat, 2010. 489–498.

¹⁷ GALAVICS 1993. i. m. (6. jegyzet) 413.

¹⁸ Kurt WOISETSCHLÄGER: *Giovanni Pietro de Pomis*. Graz, Styria, 1974.

¹⁹ A kriptáról legutóbb: Brigitta LAURO: *Die Grabstätten der Habsburger. Kunstdenkmäler einer europäischen Dynastie*. Wien, Christian Brandstätter Verlag, 2007. 178–190.

²⁰ LAURO 2007. i. m. (19. jegyzet) 26–27, 131–138.

²¹ Dorothea DIEMER–Christoph HAIDACHER: *Maximilian I. Der Kenotaph in der Hofkirche zu Innsbruck*. Innsbruck, Haymon, 2004. A síremlék feliratait Bocskay György kalligráfus készítette. GULYÁS Borbála: Bocskay György kalligráfus antikva betűs síremlékfeliratai. All'antica reprezentáció I. Ferdinánd bécsi udvarában. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 265–306.

²² A salzburgi vörösmárványból, carrarai fehér márványból és sárga mészkőből készült síremlék ma is a templomban látható. A 19. században a karzat előtt állították fel, hogy korábban a kórusban helyet kapó, méretes sír ne zavarja a szertartásokat. A síremlékről újabban: Andreas ZAJIC: „Zu ewiger gedächtnis aufgerichtet.“ *Grabdenkmäler als Quelle für Memoria und Repräsentation von Adel und Bürgertum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Das Beispiel Niederösterreichs*. Wien–München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004. 212–214.

²³ Volkhard és Elisabeth von Auersperg síremléke (Purgstall, 1587); Hans Wilhelm von Losenstein síremléke (Loosdorf [ma Schallaburgban], 1588); Georg Ehrenreich von Roggendorf síremléke (Pöggstall, 1590 körül); Johann von Trautson síremléke (Michaelerkirche, Bécs, 1590 után); Wilhelm és Eva von Hofkirchen síremléke (Aigen bei Raabs, 1600 körül). Thomas WINKELBAUER–Tomáš KNOZ: Geschlecht und Geschichte. Grablegen, Grabdenkmäler und Wappenzyklen als Quellen für das historisch-genealogische Denken des österreichischen Adels im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*. Hg. Joachim BAHLCKE–Arno STROHMEYER. Berlin, Duncker & Humblot, 2002. 129–177. 158–159; ZAJIC 2004. i. m. (22. jegyzet) 211.

Nem tudni, hogy Esterházy Pál saját fekvő alakját tervezte volna kifaragtatni a tumba tetejére, de nem tartjuk valószínűtlennek a nádor e tervét. Ha mégis ez történt volna, akkor Joachim Enzmilner²⁴ az 1660-as években – ugyancsak vörös- és fehér márványból – elkészítettett – igaz, sokkal kevésbé archaizáló – kenotáfiumához (3. kép) hasonlított volna a kismartoni síremlék. Ezt Esterházy Pál aligha ismerte: az 1678-ban elhunyt Enzmilnert az általa alapított felső-ausztriai Münzbach domonkos kolostorának templomába temették, a kenotáfium is ott áll. A síremlék oldalain elhelyezett fehérmárvány táblákon ugyanúgy feliratokat és címereket találunk, bár a sírládát

3. kép. Joachim Enzmilner (†1678) síremléke.
Münzbach, egykori domonkos templom

tagoló lizénák nincsenek kifaragva, és hiányzik a felettük futó párkány is, amely a kismartoni tumbán oly hangsúlyos.

Esterházy Pál és József tumbája mintáinak keresésekor nem véletlenül fordultunk a Bécs „művészeti vonzaskörzetébe” tartozó – elsősorban alsó- és felső-ausztriai – területek emléktanyájához. A 16. és 17. századi Magyar Királyság, és elsősorban a Dunántúl területén csupán elvétve találkozunk szabadon álló síremlékekkel. Legyünk pontosak: a 17. századból mindössze három tumbát ismer a kutatás a Magyar Király-

ság területén, ezekből csupán egyet a Dunántúlon: Nádasdy Ferenc és Esterházy Anna Juliana lékai kettős síremlékét.²⁵ A Királyság egykori keleti végein van további két *in situ* maradt emlék: Báthory István országbíró (1555–1605) síremléke²⁶ a nyírbátori és Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (?–1608) tumbája a szerencsi református templomban áll ma is. Utóbbit feltehetően a Szepesség területén (talán Lőcsén) faragták.²⁷ Az Erdélyi Fejedelemség területén a 17. század elején – a már a 16. században is virágzó hagyományt követve – születtek szabadon álló sírok. Közülük sok megsemmisülhetett az 1650-es évekbeli tatárdúlásokban, néhányuknak csupán töredékeit ismeri a kutatás. Haller Gábor (†1608) és felesége szarkofágját a fehér-egyházi református templomból szállították a kolozsvári Erdélyi Múzeumba.²⁸ Az 1635-ben

²⁴ Enzmilner mecénatúrjáról: Walpurga OPPEKER: Joachim Enzmilner, Graf von Windhag (1600–1678). Fallbeispiele zum Bildungsmäzenatentum in der frühen Neuzeit in Österreich ob und unter der Enns. In: *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum im Spannungsfeld von Konfession, Landespatritismus und frühmodernem Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern. 1500–1800*. Hg. Joachim BÄHLCKE–Thomas WINKELBAUER. Wien–München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2011. 197–228.

²⁵ UGRY Bálint: Egy 17. századi főúri temetkezőhely. Nádasdy Ferenc országbíró és a lékai Ágoston-rendi templom kriptájának kialakítása. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 307–324. 311–312.

²⁶ MIKÓ Árpád: Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó. Budapest, Balassi, 2005. 625–660. 648.

²⁷ MIKÓ 2005. i. m. (26. jegyzet) 648; MIKÓ Árpád: Rákóczi Zsigmond (†1608) erdélyi fejedelem tumbája a szerencsi református templomban. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz és kora barokk művészet Magyarországon (16–17. század)*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád–VERŐ Mária. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008. 259. (Kat. Nr. IX-16)

²⁸ BALOGH Jolán: A késő-renaissance és a kora-barokk művészet. In: *A kereszténység védőbástyája. (Magyar Művelődés-*

elhunyt Apafi György almakeréki síremléke 1902-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába.²⁹ A nagyszebeni Elias Nicolai által feltehetően az 1630-as években faragott tumba az utolsó a 17. századi erdélyi szabadon álló síremlékek közül; mintái a Lengyel Királyság 16. századi reneszánsz síremlékszobrászatának stílusában gyökerező erdélyi (így a gyulafehérvári szarkofágok is) síremlékek.³⁰

A 17. századi Magyar Királyságban készült Nádasdy-tumba „atipikus” emlék ugyan, archaizálónak azonban semmiképp sem mondható. A Nádasdy Ferenc országbíró által kialakított tágas – a templom teljes hossza alatt húzódó – kriptá miatt, és az országbíró koncepciója szerint szóba sem jöhetett más típusú síremlék, mint a szabadon álló, monumentális tumba. Nádasdy Ferenc és felesége síremléke szándékosan „tartózkodik” azonban attól, hogy a vele szemben felállított Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya kettős tumbájának³¹ jegyeit magán viselje. (Úgy tűnik, gondosan ügyeltek erre később is a család lékai kriptába temetkező tagjai.)

4. kép. Niklas Salm (†1530) tumbája. Loy Hering, 1530–1533. Bécs, Votivkirche.
Fotó: Bilddatenbank UNIDAM.

Az Esterházy család Pálnál korábban elhunyt tagjai közül senkinek sem emeltek tumbát. A nádornak saját síremléke mintájáért tehát máshová kellett fordulnia. Esterházy Pál számára a grazi II. Ferdinánd-síremlék, a Lékán felállított két tumba és egy, a kora újkorban jól ismert bécsi síremlék jelenthették a követendő példát. Az 1529-ben a császárvárost az osz-

történet III.) Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940. 513–570. 560. (a síremlék képe az 557. oldalon)

²⁹ ÉBER László: Apafi György síremléke. *Archeológiai Értesítő*, 22. 1902. 97–113; újabban: KOVÁCS András: Apafi György almakeréki sírkápolnájáról. *Református Szemle*, 96. 2003. 625–633; MÉRAI Dóra: Apafi György síremléke. *Credo*, 11. 2005. 1–2, 3–26.

³⁰ MÉRAI 2005. i. m. (29. jegyzet) 6.

³¹ A síremlék megrendeléséről: GULYÁS 2014. i. m. (21. jegyzet) 289–291.

mán hadakkal szemben sikerrel védelmező Niklas Salm (†1530) tumbája (Loy Hering, 1530–1533) (4. kép) egykor a Burg szomszédságában levő Dorotheerkirche kórusának közepén állt.³² A mészkő sírláda oldalain, tizenkét mezőbe (négy-négy a hosszanti, két-két a rövidebb oldalakon) a hadvezér sikerrel megvívott csatáinak képeit faragták. A fedlapon a vértbe öltözött, idős Salm térdel a keresztféle előtt, lába alatt egy kőlap antikva betűs felirata summázza a jeles hadvezér életét, kiemelve Bécs Szulejmán hadaitól való megmentését.³³ A hadvezér síremléke már a 16. században is fontos látványosság volt Bécsben, feliratait a gróf unokája kiadatta Nikolaus Reusnerrel.³⁴ Salm dicső emlékének (és az azt közvetítő síremléknek) Bécs 1683-as, második oszmán ostroma idején ismét nagy jelentősége lett, minden bizonnyal a kahlenbergi csatában is részt vevő Esterházy Pál számára is. A diadal után a nádor joggal érezhette magát a császárváros egykori nagy védelmezője utódjának. Bár történetírásunk máig adós Esterházy Pál itineráriumának összeállításával, tudjuk, hogy 1665-ben vásárolta meg a bécsi belvárosban, a Wallnerstraßéra néző három házat, amelyek helyén 1685-től Francesco Martinellivel építtetni kezdte palotáját.³⁵ Nádorként többször is Bécsben tartózkodva látnia kellett Salm tumbáját, és noha a nádor sírládájának feliratai nem koncentrálnak haditetteire, a tumba formát mégis megfelelőnek találhatta saját síremlékéhez.³⁶ Mivel fali síremlék nem jöhetett szóba, a kapucinus kriptá díszes fémkoporsói pedig rejtve maradtak az avatatlan szemek előtt, így a „korszerű” temetkezési szokásokról Esterházy Pál – egyszerűen – nem értesült.³⁷

Visszatérve Esterházy Pál síremlékére, a sírláda faragványainak gyengébb kivitelezését a szobrász nem túlságosan körültekintő megválasztása indokolhatja. A sírláda készítője minden valószínűség szerint a 17. század végén és a 18. század elején Kismartonban és Fraknón dolgozó szobrászok egyike. A Koppány Tibor és Harald Prickler által összeállított művész- és mesterjegyzékekből³⁸ néhány név összefüggésbe hozható a sírláda készítésével. Johann Georg Hockenmüllerrel – a bajorországi Kemptenből származó –, a bécsi „márványozó mesterrel” 1699-ben szerződött Esterházy Pál a kismartoni ferences templom oltárain való munkákban való közreműködésre. Hockenmüller 1701-ben készült el a mauzóleum kápolnájának oltárával.³⁹ A sírláda készítőjének viszont nem őt, hanem Michael Felsert (Filser/Felßer/Fölßer, 1658/1659–1709) véljük. A Zwettl környékéről (tehát Alsó- és Felső-Ausztria határvidékéről)

³² Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: Grab-Denkmäler der Frühen Neuzeit im Einflussbereich des Wiener Hofes. Planung, Typus, Öffentlichkeit und mediale Nutzung. In: *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*. Hg. Mark HENGERER. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2005. 347–380. 354–355.

³³ A Salm-tumba fedlapjának kompozíciója megkérdőjelezhetetlen mintája Nádasdy Tamás síremlékének. GULYÁS 2014. i. m. (21. jegyzet) 289.

³⁴ SCHEMPER-SPARHOLZ 2005. i. m. (32. jegyzet) 355.

³⁵ Richard PERGER: *Das Palais Esterházy in der Wallnerstraße zu Wien*. Wien, Franz Deuticke, 1994.

³⁶ Esterházy Pál hadi „pályafutása” halála előtt majdnem harminc évvel lezárult, utoljára Buda 1684-es ostromában vett részt. BUBICS Zsigmond–MERÉNYI Lajos: *Herczeg Esterházy Pál (1635–1713)*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1895. 234–241. A nádor haditetteit bemutató metszet még 1682-ben készült. Veit Kissler rajzait Johann Jacob Hoffmann metszette. GALAVICS Géza: A mecénás Esterházy Pál (Vázlat egy pályaképhez). *Művészettörténeti Értesítő*, 37. 1988. 136–161. 147.

³⁷ Esterházy Pál életében négy magyar királyt is eltemettek a bécsi kapucinus templom kriptájában: IV. Ferdinándot (1654), III. Ferdinándot (1657), I. Lipótot (1705) és I. Józsefet (1711) – mindegyiküket fémkoporsóba. Az ez idő alatt meghalt királynékat, főhercegeket és főhercegnőket is díszes fémkoporsókba temették. I. József szarkofágját Johann Lucas Hildebrandt tervezte, valószínűleg Esterházy Pál halálának évében állították fel a kriptában. A kriptá korabeli síremlékeiről: Magdela HAWLIK-VAN DE WATER: *Die Kapuzinergruft. Begräbnisstätte der Habsburger in Wien*. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1993. 89–145.; LAURO 2007. i. m. (19. jegyzet) 197–210.

³⁸ KOPPÁNY Tibor: Az Esterházy-család fraknói ágának művészei és mesterei a 17. században. *Ars Hungarica*, 37. 2011. 4. 93–109.; PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet)

³⁹ KOPPÁNY 2011. i. m. (38. jegyzet) 102.; PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 177.

5. kép. Esterházy Pál lovas szobra. Michael Felser, 1690 körül. Fraknó, vár

származó szobrász az 1680-as évek végén érkezhetett Kismartonba; a hercegtől kapott egyik első megbízása a fraknoi várudvarban álló lovas szobor lehetett (1690 körül) (5. kép).⁴⁰ A márvánnyal is dolgozó szobrász (1697-ben márványágyat készített a nádornak) 1702-től 1709-ben bekövetkezett haláláig főként a kismartoni Bergkirche Kálvária-dombjának kőműves- és szobrászati munkáin dolgozott fiatal segédjével, Peter Adam Rietl-lel (1686–?).⁴¹ Rietl 1713-ban Esterházy Mihály megrendelésére két *castrum doloris*t készített az elhunyt nádornak.⁴² Az egyik *castrum doloris*ről ábrázolás is fennmaradt (Johann Ulrich Biberger mezzotintója).⁴³ Az építmény tején a hercegi korona látszik, Pál nádor címere pedig központi helyen, az oszlopokat záró párkányon tűnik fel. Rietl több elszámolásában esik szó címerek faragásáról.⁴⁴ A Felser által a fraknoi vár udvarára készített lovas szobron a nagyméretű nádori címer az ágaskodó lovat támasztja meg annak szügye alatt. A síremlékhez hasonlóan durva faragású fraknoi szobron is hangsúlyos az akantuszdísz; itt a címerhez hasonlóan statikai szerepet is kap: a ló lábaihoz tapadva megnöveli a ló és lovasa súlyát tartó lábak vastagságát. Felser nem túlságosan összetett formakincse a sírládán néhány koponyával, Krisztus szenvedésének eszközeivel és hadi szimbólumokkal bővül ki. E motívumok puttókkal kiegészülve gyakran szerepelnek a 17. század végi dunántúli polgárság és kisebb vidéki nemesség által készíttetett fali síremlékeken.⁴⁵ Ezen építáfumok menthetetlen vidékiessége köszön vissza a kismartoni tumba sírládájáról.

Michael Felser régi képi formulákat ismert, szűkös dekorációs tárának elemeit faragta ki a síremléken, amely elemeken az újító szándék legkisebb jelei sem tapasztalhatók. A provincializmustól (és az archaizálástól) csak az menthette volna meg a síremléket, ha a nádor más anyaggal dolgozó mestert bízott volna meg: a fraknoi lovas szobrot és a kismartoni Bergkirche Kálváriájának szobrai is készítő Felsert, mint a nádori udvar első számú szobrászát, pozíciójában, úgy tűnik, senki sem fenyegette. Így pedig a tumba formát választó, a rendi temetkezés kérdésében felületesen tájékozódó megbízó ugyanúgy „cinkos” a végeredmény közepszerűségében. Ha a stílustörténeti diszciplína keretein belül vizsgáljuk a kismartoni síremléket, az a stílust hordozó (sír)emlékek sorozatai közül a kortárs sorozat tagjai közé nem illeszkedik, a korábbi (reneszánsz, manierista, kora barokk?) sorozatot pedig jócskán lemaradva (és gyengébb minőségben) követi. Idejétmúltságán az sem változtatna, ha a megrendelés a 17. század utolsó évtizedében történt volna – konzervatív mecenatúra terméke.

⁴⁰ A szoborról először: GALAVICS 1988. i. m. (36. jegyzet) 149.

⁴¹ PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 18–19.

⁴² PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 66–70.

⁴³ GALAVICS 1988. i. m. (36. jegyzet) 157.

⁴⁴ PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 72–73.

⁴⁵ A *Lapidarium Hungaricum* „dunántúli köteteiben” alig találkozunk e korabeli síremlékekkel. Gazdagabb összehasonlítható anyaggal szolgál: CSATKAI Endre: A soproni szobrászat. *Magyar Művészet*, 4. 1928. 519–539. CSATKAI Endre–DERCSENYI Dezső: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, Akadémiai, 1956. (Magyarország műemléki topográfiája, 2.). Néhány figyelemreméltó fali síremlék: A Kestler család tagjainak epitáfuma a kismartoni Szent Márton-plébániatemplomban (1707) – *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust* 1932. i. m. (3. jegyzet) 34.; Bátsmegyei Ferenc síremléke a sorokpolányi Nagyboldogasszony templomban (1697) – AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. I–III. Budapest, Akadémiai, 1959. II. 254. (III. XVII. tábla)

Bálint Ugry

The Tomb of Palatine Pál Esterházy and János Esterházy in the Family Crypt in Eisenstadt

The earliest surviving funerary monument of the Esterházy-crypt (opening from the ambulatory of the Franciscan church in Eisenstadt) is the tomb of Palatine Pál Esterházy (1635–1713) and his son, János Esterházy (1688–1721). The sarcophagus and its lid, although both by the hand of local masters, were presumably made at different times. The main question of the paper is why the commissioner of the tomb—presumably Pál Esterházy—chose a rare type of funerary monument, not typical in the Hungarian Kingdom. We know of only one similar seventeenth century monument in Transdanubia: the double tomb of *iudex curiae regiae* Ferenc Nádasdy and his wife Anna Julianna Esterházy (the brother-in-law and the sister of Pál Esterházy) in the church of Lockenhaus. Based on the kinship relation we can assume that the model for the Esterházy tomb was the Lockenhaus monument. Additional inspiration might have been provided by the significantly earlier examples of the Viennese Niklas Salm tomb, Ferdinand II. and Eleonora Gonzaga's double tomb in Graz, and the funerary monuments of the Lower and Upper Austrian estates. The sculptor of the Eisenstadt sarcophagus was most probably Michael Felser, a master coming from the frontiers of Upper and Lower Austria who was in the service of the Palatine for several decades. Felser was well acquainted with the late Renaissance and Baroque sculptural forms of Upper and Lower Austria, but unfortunately he was a second-rate transmitter of them.